

УДК 930.23:94 (477)«10»

Постать Ярослава Мудрого в координатах української та російської історіографії

Ярослав КАЛАКУРА

д-р історичних наук, проф.

КНУ імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

e-mail: kalajar@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9007-4991

© Калакура Я., 2020

У руслі захисту українського інформаційного простору від нав'язування російських міфів про постать Ярослава Мудрого проведено порівняльний аналіз підходів українських та російських істориків до з'ясування його ролі в державотворенні й розвитку княжої України, висвітлено основні напрями фальсифікацій та спотворень на основі методології історіографічної компаративістики. Показано, що в російській історичній науці і пропаганді, починаючи з часів В. Татіщева, М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова та ін. до сьогодення, обґрунтовуються претензії Москви на київську спадщину, заперечується роль Великого князя Київського у формуванні української державності, конструюється його образ як «сбирателя русских земель» і одного з фундаторів концепції колонізаторської політики щодо розширення території Московського царства та творення «русского централизованного государства».

Спростовуються глорифікація військової діяльності Ярослава Мудрого як «підкорювача інших народів», однобічні та упереджені оцінки його внеску у вирошення правових засад Києворуської держави, реформування системи влади й державного управління. Викрито мотиви замовчування в сучасній російській історичній науці ролі Великого князя в становленні й розвитку давньоукраїнської культури, писемності, освіти й духовності, яка інтерпретується як формування «русской культуры» й «русского православия».

Окреслено деякі нові підходи науковців щодо міждисциплінарних та джерелознавчих досліджень проблеми й подальшого розвінчування найбільш поширених фальсифікацій образу князя та його діяльності, подолання ідеологічних стереотипів та міфів, що поширювалися в українському інформаційному просторі як складника гібридної війни Росії проти України.

Ключові слова: Ярослав Мудрий, Києворуська держава, українська історіографія, російська історіографія, компаративістика, спадщина, образ, фальсифікація.

THE FIGURE OF YAROSLAV THE WISE IN THE COORDINATES OF UKRAINIAN AND RUSSIAN HISTORIOGRAPHIES

Yaroslav Kalakura

Doctor of Historical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
e-mail: kalajar@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-9007-4991

In the line of Ukrainian information space protection from the imposition of Russian myths about the figure of Yaroslav the Wise, was conducted comparative analysis of the approaches of Ukrainian and Russian historians to clarifying his role in state-building and development of princely Ukraine, covered the basic directions of its falsifications and distortions based on the methodology of historiographic comparativism. It has been shown that in Russian historical science and propaganda since times of V. Tatishchev, M. Karamzin, M. Pogodin, S. Solovyov and others, to date, Moscow's claims to Kyiv's heritage are substantiated, the role of Grand Prince of Kyiv in Ukrainian statehood formation is denied, his image is constructed as "Collector of Rus lands" and one of the concept sponsors of colonialist policy for the expansion of the Moscow kingdom territory and creation of "Rus centralized state".

The glorification of Yaroslav the Wise military activity as "Conqueror of other nations", one-sided and biased assessments of his contribution to the development of Kyiv Rus State legal bases, reforming the system of government and public administration are refuted. Exposed the silence motives in the modern Russian historical science of the Grand Prince role in formation and development of ancient Ukrainian culture, writing, education and spirituality, which is interpreted as the formation of "Russian culture" and "Russian Orthodoxy".

Some new scientific approaches concerning interdisciplinary research and source problems and further debunking of the most common falsifications of the prince's image and his activities, overcoming ideological stereotypes and myths spread in the Ukrainian information space as a component of Russia's hybrid war against Ukraine are outlined.

Keywords: Yaroslav the Wise, Kyiv Rus state, Ukrainian historiography, Russian historiography, comparative studies, heritage, image, falsification.

Актуальність означеної теми зумовлюється кількома чинниками. По-перше, у глобальному інформаційному просторі, який включає й український сегмент, одне з пріоритетних місць посідають історичні знання. Тут розгорнулася справжня війна історій, світоглядів і методологій, в епіцентрі якої опинилася правда і видумки щодо української історії, її видатних постатей, зокрема Великого князя Київського Ярослава Мудрого. Мотиви, характер, ідейне спрямування й мета цієї війни, її перенесення на український інформаційний простір ще не отримали належного висвітлення. Не випадково автори новітніх праць, зокрема В. Лизанчук (2017), справедливо наголошують на необхідності забезпечення його безпеки і протидії ворожій пропаганді.

По-друге, в українській і зарубіжній історіографіях, у публіцистиці, художній літературі, у мистецтві, у літературознавстві не так багато таких знакових особистостей як Ярослав Мудрий, які б упродовж кількох століть поспіль викликали зацікавлення, дискусії й суперечливі оцінки. Кожне покоління по-новому відкриває для себе постать Великого князя та його доби, наштовхується на успадковані стереотипи і спотворення, прагне по-своєму підходити до їх інтерпретації, до розуміння історичних і національних цінностей, що зі свого боку диктує необхідність критичного осмислення результатів пізнавального процесу.

По-третє, актуальність зумовлюється й тим, що російська, а точніше русская історіографія в минулому й тепер продовжує спекулювати на пам'яті про Ярослава Мудрого, претендуючи на неї як на свою частину київської спадщини. Водночас вона всіляко замовчує або заперечує причетність князя, як і його попередників та нащадків, до витоків, становлення й розвитку державності українського народу, насаджуючи такі погляди в Росії, а через свою агентуру та ЗМІ й за рубежом, включно з Україною.

По-четверте, московська історіографія, а також доморошені адепти малоросійства в Україні, фальсифікуючи історичні джерела, прагнуть довести російськість Ярослава Мудрого, або трактують його як спільну й об'єднуючу постать східних слов'ян, свідомо експлуатуючи міфи про нього як один із засобів поширення концепцій «общая історія», «один народ», «єдина каноніческая територія» тощо. До компанії «переписувачів» історії долучився й особисто російський президент В. Путін, прагнучи «приватизувати» українську історію і Великого князя Київського. Виступаючи під час візиту до Франції в травні 2017 р., він назвав Анну дочкою «нашого князя Ярослава Мудрого» й російською королевою Франції.

Хоч кремлівські історики й путінська пропаганда активно використовують цей арсенал сьогодні як елемент гібридної війни Росії

проти України, як аргумент виправдання анексії Криму й окупації частини Донбасу, паразитуючи на великодержавній ідеї «собіранія земель», він не знаходить гідної відсічі з боку українських науковців, публіцистів і журналістів.

Із цієї актуальності випливає й важливість означеної теми і відповідно *мета* пропонованої розвідки: з'ясувати основні напрями фальсифікацій постаті Ярослава Мудрого в російській історіографії, засоби і форми поширення міфів в українському інформаційному просторі, окреслити методика розвінчування ідеологічних стереотипів і найбільш характерних спотворень образу князя та його діяльності, сформулювати деякі пропозиції щодо нових підходів до проблеми й подальших студій.

Розгляд поставленої проблеми в координатах відтворення правдивої історії української державності, культури й духовності, протидії путінській пропаганді в українському інформаційному просторі потребує кількох попередніх застережень. Своєрідним канонем оцінки постаті рівноапостольного великого князя київського Ярослава Мудрого для багатьох представників советських і постсоветських істориків останнього пів століття слугували великодержавницькі погляди не тільки російських авторів В. Татищева (Татищев, 2005), М. Карамзіна (Карамзин, 1991; 2017), М. Погодіна (Погодин, 2010), С. Соловйова (Соловьев, 1993) та ін., їх сучасних прокремлівських адептів, але й деяких тутешніх, зокрема академіка Петра Толочка, котрий хоч і багато зробив для дослідження історії Київської Русі (останнім часом послуговується терміном Києво-руська держава), однак залишається одним із конструкторів теорії «спільної колиски» трьох східнослов'янських народів. Ярославу Мудрому він присвятив дві загалом цікаві і змістовні книги (Толочко, 1996; 2002), в одній із них уперше в сучасній історіографії здійснив археографічну публікацію «Правди Руської» Короткої редакції. Однак і в цих проглядається конструкт «спільна колиска». П. Толочко, використовуючи службове становище (тривалий час директор Інституту археології, академік), перетворився мало не в монополіста в трактуванні давньої історії України, у тому числі й Києворуської держави, розглядаючи її як спільну державу росіян, українців і білорусів. Залишаючись на цій позиції, Толочко у виступі 1 листопада 2018 р. на так званому Всесвітньому руському соборі в Москві, однозначно заявив, що вважає себе частиною «русского міра», який постав не з Московського царства, а народжувався на просторах Київської Русі як спільної держави Росії та України («Академик НАН Украины П. П. Толочко», 2018).

До ідеологічних маніпуляцій навколо постаті Ярослава Мудрого Кремль залучає як наукову, так і художню літературу, а також публіцистику. Через дев'ять років після смерті Павла Загребельного, у

2018 р. в Москві побачила світ скомпільована із його творів книга під промовистою назвою «Русские князья: от Ярослава Мудрого до Дмитрия Долгорукого» з підзаголовком «Собиратели русской земли: От Киевской Руси до Московской» (Загребельный, 2018), хоча такою назвою письменник не послуговувався, її придумав М. Погодін. З якою метою це зроблено? Щоби прикритися іменем видатного українського письменника, зробити його своїм союзником, приписавши йому слова, ніби Москва — правонаступниця Києва.

Поширеним є й еклектика та розпливчатість в оцінці князя в працях деяких українських істориків. Навіть минулорічний лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка, колишній дніпропетровський, а нині гарвардський історик Сергій Плохій (2016), у цілком україноцентричній книзі «Брама Європи», висловив думку, ніби питання про належність Ярослава Мудрого до української чи російської історії залишається дискусійним. Чи справді це питання дискусійне? А може воно маніпуляційне, спекулятивне, покликане утримувати українське суспільство в полоні постімперської й постколоніальної свідомості, малоросійськості та меншовартості.

Зрештою, чи має сьогодні історична наука відповідь на поставлене питання щодо належності київської історичної спадщини? Безумовно, має і вона зрозуміла, переконлива та досить однозначна. Ще понад 120 р. тому видатний український вчений Михайло Грушевський, спростовуючи великодержавні погляди московських істориків М. Карамзіна та М. Погодіна, чітко довів, що Ярослав Мудрий — давньоукраїнський князь, а Києворуська держава — творіння українського народу, якому й належить її історична, культурна та духовна спадщина. У праці «Звичайна схема «руської» історії...» він наголосив, що «київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, і Київський період перейшов не у володимиро-московський, з якого повинна вести свій родовід Московська держава й Російська імперія, а в галицько-волинський XIII в., потім у литовсько-польський XIV–XVI ст.» (Грушевський, 2002, с. 78). Очевидно, не випадково зловісний Бузина обізвав М. Грушевського лжеісториком і поставив під сумнів законність успадкування влади Ярославом від свого батька Володимира.

Україноцентричний образ князя властивий для творчості М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, Івана Франка, для істориків львівської та київської шкіл М. Грушевського — Т. Гавриленка, І. Крип'якевича, М. Кордуби, В. Герасимчука, М. Ткаченка, С. Томашівського, М. Чубатого та ін., для праць дослідників з української діаспори М. Андрусяка, Л. Винара, О. Домбровського, Д. Дорошенка, І. Огієнка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, О. Прицака, О. Субтельного та ін. Цей образ збагачений новітньою українською історіо-

графією, працями провідних істориків академічних інститутів історії України, української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, українознавства ім. І. П. Крип'якевича, кафедр української історії національних університетів.

Та й у російській історіографії не все так однозначно. Відомий історик XIX ст. Василь Ключевський, якого важко запідозрити в українофільстві, відповідаючи на запитання студентів Московського університету, якою мовою розмовляли київські князі, однозначно відповів: тією, якою й дотепер розмовляють у Малоросії. Або інший авторитетний знавець давніх літописів, зокрема Несторової «Повісті минулих літ» академік Олександр Шахматов (1915) в «Енциклопедії слов'янської філології» писав: «Прямими нащадками Полян, Древлян, Сіверян є людність Київщини, Волині, Чернігівщини, Полтавщини... вони дотепер зберегли свою мову». А мова, як відомо, — найголовніший ідентифікатор нації. Є поодинокі й сучасні історики в Росії, не схильні фальсифікувати українську історію, прагнуть до об'єктивності, наприклад, Тетяна Таїрова-Яковлева, Андрій Пилипенко, Ігор Яковенко та ін.

До сказаного варто додати, що сучасна історична наука має й *методологічний критерій* віднесення подій, явищ, постатей і територій до тієї чи іншої національної історії. Після Другої світової війни, коли змінилися нинішні кордони багатьох країн, а на політичній карті з'явилися нові держави і відповідно виникли колізії щодо меж національної історії, в 1951 р. у Парижі відбувся IX Міжнародний конгрес історичної науки. Він закріпив ключовий принцип належності історичної спадщини: *усі історичні пам'ятки, постаті, події, явища і процеси, які проходили в будь-який час на теренах тієї чи іншої сучасної країни, є її історією*. Іншими словами, усе, що відбувалося з найдавніших часів на теренах сучасної України (а її державні кордони як члена ООН визначені Гельсінським заключним актом 1975 р. про непорушність кордонів, до якого вона приєдналася в 1992 р. як держава-учасниця Ради з безпеки і співробітництва в Європі) («Заключний акт Ради», 2010, с. 157), *є історією України*. Тобто, історія Києворуської держави, її князів, включно з Володимиром Великим, не менш великого його сина Ярослава Мудрого, нащадків обох династій Ярославичів та Володимировичів є органічною частиною історії українського народу.

Тим не менше, спотворення історії України в російській історіографії, почате майже 500 років тому, триває. Його витoki в привласненні нашої давньої назви Русі, фальсифікації й підміні джерельних свідчень у процесі перевезення до Москви й переписування давньоруських літописів та інших пам'яток. Вони, на жаль, не дійшли до нас як оригінали, а здебільшого фігурують як копії, скопільовані в

XVII–XVIII ст., і постали в московській інтерпретації як «русские летописи». Первісна інформація, зафіксована в Київському, Галицько-Волинському, Густинському та інших літописах, у «Повісті минулих літ», у «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона та ін., що належать до доби Ярослава Мудрого, зазнала істотних змін, оскільки їх переписувачі свідомо підганяли оцінки й події під процеси, започатковані в Московському царстві в часи Івана III та Івана IV Грозного, під парадигму «Москва — третій Рим» і потреби імперського мислення. Спотворення конкретно-історичних пам'яток відбулося й на історіографічних джерелах, тобто різного роду працях, написаних на міфічній, сфабрикованій або скомпільованій основі. Однак є ще інші джерела, зокрема візантійські, німецькі, польські, угорські хроніки та скандинавські саги, які теж проливають світло правди на утаємничені часи Ярослава і його держави зі столицею в Києві.

Не слід забувати, що великодержавницька концепція постаті Ярослава Мудрого і його доби російських істориків механічно перекочувала в комунізовану советську історіографію, збагатившись фразеологією партійно-класового підходу та інтернаціональними штампами на кшталт «єдиний советській народ». Новий канон цієї концепції отримав офіційне закріплення в зловісних Тезах ЦК КПРС про так зване «возз'єднання України з Росією», ключовою парадигмою яких було положення про те, що російський, український і білоруський народи походять від одного кореня — давньоруської народності, яка створила давньоруську державу — Київську Русь (*Тези про 300-річчя*, 1954, с. 4–5). Оця ідея «спільної колиски» надовго засіла в головах не тільки маргінальних росіян і малоросів, а й багатьох істориків, заангажованих комуністичною пропагандою.

У чому корінна відмінність російської історіографії від української? Насамперед у тому, що вона будується на великодержавницькій ідеї «русского міра», а її основу складають не встановлені й перевірені факти та джерела, а домисли. Уже на перших сторінках «Истории Государства Российского» М. Карамзін (Карамзин, 2017) зізнавався, що «домисли подобаються, а для повного задоволення треба думати, що вони істина» (с. 8). Оці слова «отца русской історії» стали доктриною для його наступників і з деякими змінами побутують і сьогодні.

Які ж основні мотиви й напрями міфологізації та спотворення постаті Ярослава Мудрого в російській, а точніше в руській історіографічній традиції, починаючи від В. Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова та ін. (Карамзин, 1991; Ключевский, 1987; Погодин, 2010; Соловьев, 1993; Татищев, 2005) і, закінчуючи істориками путінського пошви (Алексеев, 2006; Данилевский, 2008; Жуков, 2020; Карпов, 2015; Павлищева, 2010; Тешкин, 2007; Чернявский, 2018)? Їх щонайменше сім. Розглянемо стисло хибність кожного з них, спираю-

чись на критично осмислені історіографічні джерела, створені напрацюваннями українських істориків у новітню добу, зокрема Володимиром Бараном, Ігорем Бойком, Михайлом Брайчевським, Леонтієм Войтовичем, Кирилом Галушкою, Ярославом Грицаком, Ярославом Дашкевичем, Олександром Зайцевим, Леонідом Залізнякам, Ярославом Ісаєвичем, Миколою Котлярем, Петром Кралюком, Степаном Марчучком, Олександром Моцею, Євгеном Наконечним, Володимиром Ричкою, Олексієм Толочком, Наталією Яковенко та ін.

Перший. Великий князь Київський Ярослав постає в очах російських істориків як послідовний «собиратель русских земель». Цей міф мав слугувати обґрунтуванню більш широкої концепції давності й тяглості колонізаторської політики Московського царства, а відтак Російської імперії, спрямованої на захоплення і приєднання нових земель та підкорення інших народів. К. Жуков (2020) та інші російські автори називають Ярослава Мудрого творцем Києва як «матері городов руских». Не вступив у полеміку із московськими авторами й дослідник із Харкова Володимир Духопельников (2009), книга якого хоч і вийшла в серії «знамениті українці», відносить Ярослава Мудрого до об'єднувачів і «собирателей древнерусских земель», але не в рамках української історії. До речі, на відміну від російської імперської свідомості, де соборність дотепер пов'язується із «собиранием земель», передусім чужих, свідченням чого є не лише вся історія становлення Російської імперії, але й путінська анексія АРК, окупація частини Донбасу і провокації в Азовському морі, в українській традиції соборність — це, передусім, єдність людей, духовна цілісність України. Неупереджений погляд на 35 років правління Ярослава переконливо спростовує його причетність до колонізації чужих земель.

Другий. Русская, а відтак советська й сучасна російська історіографія, замовчуючи роль Ярослава Мудрого в становленні української державності, сконструювали його образ як одного з фундаторів творення «русского централизованного государства», ігноруючи той факт, Володимиро-Суздальське князівство постало в XII ст., а Московське — лише через 300 років після смерті Ярослава. Міф про давність «русской государственности» (862 р.) і самодержавство Ярослава Мудрого тиражується і в працях сучасних російських істориків. В опублікованій у Москві монографії С. Алексеєва (Алексеев, 2006) князь зображений як «самовластец Киевской Руси», який зосередив владу в одній особі. Чи не проводиться тут аналогія із «виборним царством» Путіна і його політикою «вертикалізації» й централізації влади. Водночас свідомо замовчується, що саме Ярослав Мудрий поклав початок удільній або поземельній організації держави, спрямованій на розширення прав і повноважень князівств.

Третій. Російські історики схильні глорифікувати військову діяльність київського князя, оцінюють її як таку, що спрямовувалася на розширення території країни на північному сході та заході. Ідея воювничості Ярослава не оминула й художню літературу, як російську, так і українську, зокрема однойменну драму Івана Кочерги (1944 р.) з його прихованою спробою провести паралелі між київським князем і Сталіним. Один із розділів дуже цікавої книги про Ярослава Мудрого відомого письменника й науковця Петра Кралюка (2018) називається «Завойовник», який, мовляв, створив «середньовічну імперію на теренах Східної Європи». Насправді, князь віддавав перевагу не зброї, а дипломатії, а його політика не була завойовницькою експансією. Джерела засвідчують, що він повернув українські землі, захоплені Польщею (червені міста), дав рішучу відсіч нападам печенігів і половців. Українські історики довели, що доба Ярослава Мудрого характеризується налагодженням дружніх зв'язків із норманами Скандинавії, зростанням ролі варягів у політичній і військовій сферах. До того ж, воєнні дії Великого князя Київського носили здебільшого оборонний характер, свідченням чого було продовження будівництва захисних земляних валів, зокрема таких фортифікаційних споруд на кордонах із кочівниками як «Змійові вали», які Михайло Брайчевський порівнював із Великою китайською стіною. Навіть уже згаданий російський історик Алексеев дійшов висновку, що Ярослав Мудрий до кінця свого життя не вів жодної війни, а сусіди перебували в союзі (Алексеев, 2006, с. 123).

Четвертий. У російській історичній та правничій літературі однобічно й упереджено висвітлюється внесок Ярослава Мудрого у вироблення правових засад Києворуської держави, реформування системи влади й державного управління. Навіть В. Ключевський намагався применшити роль Великого князя в створенні першого писаного зводу законів — «Руська правда» або «Правда Ярослава», стверджуючи, ніби ці закони були написані приватними особами й акцентуючи увагу на «Правді Ярославичів». Російські дослідники найчастіше апелюють до так званої Короткої редакції «Руської правди», яка, очевидно, була фальсифікатом, створеним у Новгороді в XV ст. (Толочко, 1996). Що ж стосується сучасних російських авторів, то вони, як і їхні попередники, кваліфікують «Руську правду» основним писемним джерелом «русского права» й перший «русській свод законів» (Толочко, 2002). Водночас замовчується, що саме київські князі кодифікували місцеві норми звичаєвого права із включенням елементів візантійського права, зокрема закріпили правове становище жінки, замінили смертну помсту грошовими штрафами.

Московські автори дорікають князю, що він не знищив силою право на удільну систему державного життя, ігноруючи, що ця систе-

ма характерна для європейського середньовіччя, вона ґрунтувалася на традиційному поділі території між синами правителя та принципі успадкування престолу. Крім того, вона заклала владну ієрархію і структурування суспільства. Водночас затушовуються об'єднуючі чинники Києворуської держави, які залишалися спадкоємцям Ярослава Мудрого: спільна династія, однаковий політичний устрій князівств, спільна правова система, єдина офіційна релігія й церква, і, звичайно, писана літературна мова.

П'ятий. Міжнародна й зовнішньополітична діяльність правителя Києворуської держави подається в російській історіографії як початок процесу колонізації і штучно підганяється під відому парадигму створення образу зовнішнього ворога, накидання його на сусідів України — Польське королівство, Велике князівство Литовське, Угорщину, Румунію, Австрію, Кримське ханство, Туреччину, формуючи міф про те, що єдиним захисником і гарантом існування українського народу є Росія (Калакура, 2016). Між тим, Ярослав Мудрий установив добрі відносини із більшістю держав Європи, започаткував створення континентального блоку, який за інших обставин міг спасти Україну-Русь і європейські країни від монголо-татар. Зарубіжні джерела засвідчують, що провідні європейські країни XI ст. прагнули встановити дружні відносини з Києворуською державою. Ознакою могутності правлячого роду в часи середньовіччя була готовність інших правлячих династій зав'язати з князем Ярославом шлюбні зв'язки, які відігравали велику роль у зміцненні політичних, економічних та культурних контактів між державами. За цією ознакою престиж київського князя був надзвичайно високий. Нагадаємо, що сам він одружився з дочкою короля Швеції Олафа — Інгігердою, його сестра була королевою Польщі, дочка Єлизавета була в шлюбі з норвезьким королем Гаральдом Суворим, друга дочка Анна була одружена з французьким королем Генріхом I, третя дочка Анастасія була дружиною угорського короля Андраша, син одружився із сестрою короля Польщі, онук — з дочкою польського короля, онука — з німецьким королем. Київського князя по праву називали «тестем усієї Європи».

Шостий. Російська історіографія суб'єктивно й упереджено висвітлює роль Ярослава в розвитку культури, освіти й духовності, приписує собі спадщину і традицію «Київської писемної школи». Поява перших шкіл, монастирів, новий етап літописання, зародження книжності, заснування першої бібліотеки — усе це інтерпретується як формування «русской культури». Навіть поширення християнства і створення Київської митрополії розглядається як початок «русского православія». Водночас ігнорується, що не Суздаль і не Володимир на Клязмі, а Київ за Ярослава Мудрого перетворився на провідний осередок культури, освіти, мистецтва, архітектури й духовності Європи.

По суті, Великий князь Ярослав уподібнював Київ Царгороду, розбудовуючи на пагорбах Дніпра «новий Константинополь» зі своєю Софією, Золотими воротами, храмами св. Ірини і св. Георгія та ін. Доречно нагадати, що один із германських хроністів другої половини XI ст. називав Київ суперником Константинополя (Висоцький, 1978). Київський літопис 1051 р., тобто за три роки до смерті Ярослава, розповідає про першопочатки головного монастиря України-Руси — Печерського.

Вищим виявом розвитку писемної культури стала поява української писаної книги. Це знакове явище відомий дослідник історії української книги Микола Тимошик (2018) пов'язує з найдавнішою книжною пам'яткою — Реймським Євангеліє, створеним у київській майстерні при Софійському соборі. Його найдавніша частина, написана кирилицею, датується 40-ми роками XI ст. Євангелія належала дочці Ярослава Мудрого — Анні Ярославні, яка, взявши шлюб із королем Генріхом I Капетінгом, привезла його до Франції, де і зберігається в бібліотеці в Реймсі. За підрахунками дослідників, у бібліотеці при Софійському соборі налічувалося до 900 томів рукописних книг — вражаюча цифра для Середньовіччя. Серед них були не тільки богослужбові, а і для повсякденного повчального читання книги. Літописи, писані книги, графіті на стінах Св. Софії переконливо доводять давність української мови, її окремішність і самобутність. Між тим російські історики й лінгвісти, спираючись на помилкову концепцію М. Ломоносова, М. Погодіна, спростовану ще в середині XIX ст. М. Максимовичем, намагаються представити її як «зіпсований варіант руского язика».

Одне з ключових місць у фальсифікації історії стосується поширення християнства й зародження православ'я. Московські історики й церковні діячі схильні применшувати роль Києва в запровадженні християнства, а обрання митрополитом Київським Іларіона оцінюють як намагання Ярослава здобути незалежність від Константинополя, дистанціюватися від Візантії, а самого Іларіона називають «первим рускім мітрополітом». Насправді саме за Ярослава офіційно оформилася Київська митрополія (1039 р.) й остаточно увійшла в орбіту впливу константинопольської церкви, стала однією із 72 епархій, підпорядкованих патріарху Константинопольському. Цей сюжет дуже актуальний у світлі недавнього отримання Православною церквою України Томосу. Принагідно зазначимо, що київський митрополит Іларіон у написаному в Софії «Слові про Закон і Благодать» обґрунтував ідею слави хрестителя Руси-України князя Володимира й руської землі як архетип національної ідеї. Мудрий митрополит розумів, що лише створивши власний позитивний образ, народ може усвідомити себе господарем на своїй землі. Важливо зазначити, що

церква і влада перебували в стані взаємодії й успішного співіснування, так званої «симфонії». Це сприяло створенню Ярославом «Церковного уставу», названого «Ярославів устав», у якому візантійське церковне право було пристосоване до умов і потреб релігійного життя в Русі-Україні.

Надуманими виглядають висловлювання, ніби Ярослав Мудрий сприяв відгалуженню православ'я від католицизму і формуванню «русского православія» з майбутнім центром у Москві. Сьогодні навіть школярі знають, що розкол християнства на східну й західну гілки остаточно оформився лише в рік його смерті (1054 р.), а в часи князювання Ярослава Мудрого Московського князівства ще в помині не було. Воно утворилося через 200 років як уділ Володимиро-Суздальського князівства. Як відомо, титул «Патріарх Московський і всея Русі» з претензією на київський патріархат з'являється лише в середині XV ст. без узгодження з Константинополем, а зловісний псковський ігумен Філофей на угоду Івану III, який висунув свої претензії на всі руські землі, обґрунтував гасло «Москва — Третій Рим».

Сьомий напрям стосується оцінки масштабів, змісту, цінності та значення київської спадщини доби Ярослава Мудрого і її приналежності, яку всіляко приписує собі Московія. Насправді, Росія має до історичного та культурного спадку Київської Русі приблизно таке відношення, як Румунія (Romania) до спадку Римської імперії (Roma). Нагадаємо слова малопопулярного нині класика Карла Маркса з праці «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» (ніколи не публікувалася в СРСР) про те, що «Московська історія пришита до історії Русі білими нитками», тобто Росія не має жодного відношення до Русі, вона вкрала назву і претендує на її спадщину. Намагання привласнити собі цю спадщину, представити Ярослава Мудрого та інших київських князів як «русских», шляхом встановлення їм пам'ятників, присвоєння їх імен державним установам, розміщення їх зображень на банкнотах — усе це є частиною амбіційної парадигми «русского міра» й реваншистських планів Путіна повернути Україну в поле свого впливу. У цьому проглядається боязнь кремлівських володарів визнати, що Росія — це штучно створена держава шляхом завойовницьких воєн і окупації чужих земель. Вона насильно об'єднує на величезній території народи, які не мають стосунку до історії власне росіян і нічим не пов'язані з ними. Наприклад, що може поєднувати чеченців, чувашів, татар і башкирів? Ні культура, релігія, ні історія, ні мова, ні антропологічний тип, ні ментальність, хіба що примус і страх.

Підсумовуючи, можна зробити декілька *висновків і пропозицій*.

По-перше, постать Великого князя Київського Ярослава Мудрого цілком вписується в пантеон видатних особистостей європейського середньовіччя як політичного діяча, мислителя, полководця однієї

з наймогутніших держав Європи — Києворуської — як першодержави українського народу. За словами М. Грушевського (2009), «у спадок нащадкам князь залишив християнську науку і віру, церкву й духовенство, письменство, однакову церковну слов'янську мову по всіх землях і рід» (с. 357).

По-друге, наявна джерельна та історіографічна база, попри її обмеженість і спотвореність, усе ж є достатньо репрезентативною для того, щоби спростувати різного роду ідеологічні маніпуляції і стереотипи про Ярослава Мудрого як «руського князя», прагнення московських істориків применшити його роль у творенні Києворуської держави, привласнити її спадщину як частину «руської історії», що є нічим іншим як рейдерство в історичній пам'яті. Водночас маємо враховувати, що фальшування історичної правди і брехня інкорпоровані в російські шкільні підручники, в університетські курси, у медіа, у проповіді церковнослужителів, укорінені в суспільній свідомості.

По-третє. Зважаючи на те, що російська пропаганда різними шляхами проникає в український інформаційний простір, а боротьба за правдиве висвітлення постаті Ярослава Мудрого триває, важливо прогнозувати перспективи подальших досліджень означеної проблеми. Видається доцільним, передусім, повніше застосовувати цивілізаційний, антропологічний і синергетичний підходи до проблеми, зокрема надати їй міждисциплінарний характер, об'єднавши зусилля представників різних галузей гуманітаристики, включно з журналістикою. Дуже важливо створити не тільки антропологічний портрет Ярослава Мудрого (Нікітенко, 2003), але і просопографічний (походження, зовнішність, характер, звичаї, індивідуальні риси та психічні якості, родина й оточення). Йдеться також і про зовнішній вигляд князя, який у російській навчальній літературі та публіцистиці традиційно уподібнюється до зображень московських царів, зокрема Івана III. Між тим, у Святій Софії й перед Золотими воротами стоїть погруддя Ярослава Мудрого, де він у хутряній шапці, плащі з фібулою й косоворотці, а на пам'ятнику в Харкові, як і на гривневих купюрах зразка 2006, князь зображений із бородою (на 2-х гривневій купюрі 1992 і 1995 рр. Ярослав Мудрий був зображений без бороди).

Виникає питання, з яких історичних джерел здобути відомості про косоворотку і про бороду? Невиразне зображення князя й на Ордені Ярослава Мудрого. Загалом, не тільки історики, але й українське суспільство загалом у боргу перед світлою пам'яттю Ярослава Мудрого. До речі, досі немає гідного пам'ятника в Києві, а скульптура, встановлена в 1983 р. на Замковій горі в Білій Церкві, більше схожа на традиційну постать советського воїна, ніж на Великого князя. Є ще пам'ятник у Богуславі і скромне погруддя біля Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярос-

лава Мудрого. Отже, й тут ще багато належить зробити для увічнення пам'яті про одного зі світочів давньоукраїнської держави, насамперед у Києві.

І, насамкінець, історія в модерному суспільстві набуває дедалі більшої публічності, прикладного характеру, перетворюється в Publike history, оцифровується і стає одним із ключових сегментів інформаційного простору — інтернету, суспільних мереж, телебачення, радіо, преси тощо. До інтерпретації історичних подій, фактів і постатей долучається чимало людей, які не мають фахової підготовки й достатніх знань, інфантильно ставляться до джерел, ганяються за сенсаціями. Усе це призводить до того, що під виглядом плюралізму і свободи поширюються контенти сумнівного й маніпулятивного змісту, суспільству нав'язуються хибні погляди, спотворені оцінки нашого минулого, у тому числі запозичені з чужих, нерідко ворожих рук. Особливу небезпеку становить проникнення в український інформаційний простір деструктивних російських комунікацій, в епіцентрі яких лежить парадигма «русского міра», використання для цього таких майданчиків, як окупований Крим та не контрольована Україною частина Донбасу, а також агентів впливу. Ось чому держава покликана через різні інституції формувати єдиний європейський інформаційний фронт протидії російській пропаганді й у такий спосіб гарантувати громадянам України й зарубіжних країн доступ до правдивої інформації, включно з тією, що стосується історії, сприяти виробленню в українців більш-менш однакових поглядів на минувшину, оскільки без цього не може бути й мови про «зшивання» країн і формування громадянської та цивілізаційної ідентичності українського народу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Академик НАН Украины П. П. Толочко: Безнравственно отказываться от нашей общей истории. (2018, 1 ноября). *Официальный сайт Московского Патриархата*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5295340.html>.
- Алексеев, С. В. (2006). *Ярослав Мудрый. Самовластец Киевской Руси*. Вече.
- Висоцький, С. О. (1978). *Про що розповіли давні стіни*. Наукова думка.
- Грушевський, М. (2002). Звичайна схема «русскої» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства. В *Твори* (Т. 1, с. 75–82). Світ.
- Грушевський, М. С. (2009). *Ярослав Мудрий*. В *Твори* (Т. 9, с. 567). Світ.
- Данилевский, И. Н., & Мельникова, Е. А. (Ред.). (2008). *Ярослав Мудрый и его эпоха*. Индрик.
- Духопельников, В. М. (2009). *Ярослав Мудрый*. Фолио.
- Жуков, К. (2020). *Древняя Русь: от Рюрика до Батые*. Питер.

- Загребельный, П. (2018). *Русские князья. От Ярослава Мудрого до Юрия Долгорукого*. АСТ.
- Заклучний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. (2010). В М. М. Варварцев (Ред.), *Україна в міжнародних відносинах* (Вип. 2, с. 154–158). Інститут історії України НАНУ.
- Калакура, Я. С. (2016). Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди. *Україна-Європа-Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 18, 179–188.
- Карамзин, Н. М. (1991). *История государства Российского* (Т. 2–3). Наука.
- Карамзин, Н. М. (2017). *История Государства Российского*. АЛЬФА-КНИГА.
- Карпов, А. Ю. (2015). *Великий князь Ярослав Мудрый*. Комсомольская правда.
- Ключевский, В. О. (1987). *Сочинения в девяти томах* (Т. 1). Мысль.
- Кралюк, П. М. (2018). *Ярослав Мудрый*. Фоліо.
- Лизанчук, В. В. (2017). *Інформаційна безпека України: теорія і практика*. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Нікітенко, Н. М. (2003). *Свята Софія Київська: історія в мистецтві*. Академперіодика.
- Павлицева, Н. П. (2010). *Ярослав Мудрый*. Эксмо.
- Плохій, С. (2016). *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*. Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля».
- Погодин, М. П. (2010). *Избранные труды*. РОССПЭН.
- Сегеда, С. (2009). Ярослав Мудрый: антропологічний портрет. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 32, 371–376.
- Соловьев, С. М. (1993). *Сочинения* (Кн. 1. История России с древнейших времен, т. 1–2). Голос.
- Татищев, В. Н. (2005). *История Российская* (Т. 1). АСТ: Ермак.
- Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.)*. (1954). Політвидав України.
- Тешкин, Ю. (2007). *Ярослав Мудрый и Русская Правда*. Вече.
- Тимошик, М. (2018). *Українська книга і світ*. Український університет.
- Толочко, А. П. (2009). *Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста*. Інститут історії України НАНУ.
- Толочко, П. П. (1996). *Володимир Святий. Ярослав Мудрый*. АртЕк.
- Толочко, П. П. (2002). *Ярослав Мудрый*. Альтернативи.
- Чернявский, С. Н. (2018). *Ярослав Мудрый и его тайны*. Вече.
- Шахматов, А. А. (1915). Очерк древнейшего периода истории русского языка. В И. В. Ягич (Ред.), *Энциклопедия славянской филологии* (Вип. 11.1). Отделение русского языка и словесности Императорской академии наук.

REFERENCES

Akademik NAN Ukrainy P. P. Tolochko: Beznravstvenno otkazyvatsia ot nashei obshchei istorii [Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine

- P. P. Tolochko: It is immoral to refuse our common history]. (2018, November 1). *Ofitcialnyi sait Moskovskogo Patriarkhata*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5295340.html> [in Russian].
- Alekseev, S. V. (2006). *Iaroslav Mudryi. Samovlastets Kievskoi Rusi [Yaroslav the Wise. Autocrat of Kievan Rus]*. Veche [in Russian].
- Cherniavskii, S. N. (2018). *Iaroslav Mudryi i ego tainy [Yaroslav the Wise and his secrets]*. Veche [in Russian].
- Danilevskii, I. N., & Melnikova, E. A. (Eds.). (2008). *Iaroslav Mudryi i ego epokha [Yaroslav the Wise and his Era]*. Indrik [in Russian].
- Dukhopelnikov, V. M. (2009). *Iaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Folio [in Russian].
- Hrushevskiy, M. (2002). Zvychaina skhema «russkoi» istorii i sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnogo slov'ianstva [The usual scheme of «Russian» history and the matter of the rational structure of the history of Eastern Slavs]. In *Works* (Vol. 1, pp. 75–82). Svit [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. S. (2009). Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. In *Works* (Vol. 9, p. 567). Svit [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya. S. (2016). Konstruiuvannia obrazu voroha yak tekhnolohiia manipuliatsii rosiiskoi istoriografii ta propahandy [Constructing the image of the enemy as a technology of manipulation of Russian historiography and propaganda]. *Ukraine-Europe-World. Series: History, international relations, 18*, 179–188 [in Ukrainian].
- Karamzin, N. M. (1991). *Istoriia gosudarstva Rossiiskogo [History of Russian Government]* (Vol. 2–3). Nauka [in Russian].
- Karamzin, N. M. (2017). *Istoriia Gosudarstva Rossiiskogo [History of Russian Government]*. ALFA-KNIGA [in Russian].
- Karpov, A. Iu. (2015). *Velikii kniaz Iaroslav Mudryi [Grand Duke Yaroslav the Wise]*. Komsomolskaia Pravda [in Russian].
- Kliuchevskii, V. O. (1987). *Sochineniia v deviati tomakh [Works in Nine Volumes]* (Vol. 1). Mysl [in Russian].
- Kraliuk, P. M. (2018). *Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Folio [in Ukrainian].
- Lyzanchuk, V. V. (2017). *Informatsiina bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka [Information Security of Ukraine: Theory and Practice]*. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Nikitenko, N. M. (2003). *Sviata Sofiia Kyivska: istoriia v mystetstvi [St. Sophia of Kyiv: History in Art]*. Akademperiodyka [in Ukrainian].
- Pavlishcheva, N. P. (2010). *Iaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Eksmo [in Russian].
- Plokhii, S. (2016). *Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskyykh voien do nezalezhnosti [The Gates of Europe. A History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence]*. Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukrainian].
- Pogodin, M. P. (2010). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. ROSSPEN [in Russian].
- Seheda, S. (2009). Yaroslav Mudryi: antropolohichniy portret [Yaroslav the Wise: an anthropological portrait]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 32, 371–376 [in Ukrainian].
- Shakhmatov, A. A. (1915). Ocherk drevneishego perioda istorii russkogo iazyka [Essay on the most ancient period in the history of the Russian language]. In I. V. Iagich (Ed.), *Entsiklopediia slavianskoi filologii [Encyclopedia of Slavic Philology]*

- (Issue 11.1). Otdelenie russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoi akademii nauk [in Russian].
- Solovev, S. M. (1993). *Sochineniia [Works]* (Pt. 1. Istoriia Rossii s drevneishikh vremen [History of Russia since ancient times], Vol. 1–2). Golos [in Russian].
- Tatishchev, V. N. (2005). *Istoriia Rossiiskaia [Russian History]* (Vol. 1). AST: Ermak [in Russian].
- Teshkin, Iu. (2007). *Iaroslav Mudrii i Russkaia Pravda [Yaroslav the Wise and Russian Truth]*. Veche [in Russian].
- Tezy pro 300-richchia vozziednannia Ukrainy z Rosiieiu (1654–1954 rr.) [Theses on the 300th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia (1654–1954)]. (1954). Politvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Tolochko, A. P. (2009). *Kratkaia redaktsiia Pravdy Russkoi: proiskhozhdienie teksta [Short Version of Russian Truth: the Origin of the Text]*. Institute of History of Ukraine [in Russian].
- Tolochko, P. P. (1996). *Volodymyr Sviatyi. Yaroslav Mudryi [Saint Vladimir. Yaroslav the Wise]*. ArtEk [in Ukrainian].
- Tolochko, P. P. (2002). *Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Alternatyvy [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2018). *Ukrainska knyha i svit [Ukrainian book and the world]*. Ukrainskyi universytet [in Ukrainian].
- Vysotskyi, S. O. (1978). *Pro shcho rozpovily davni stiny [What the Ancient Walls Said]*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zagrebelnyi, P. (2018). *Russkie kniazia. Ot Iaroslava Mudrogo do Iurii Dolgorukogo [Russian Princes. From Yaroslav the Wise to Yuri Dolgoruky]*. AST [in Russian].
- Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi 1975 r. [Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe]. (2010). In M. M. Varvartsev (Ed.), *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh [Ukraine in International Relations]* (Issue 2, pp. 154–158). Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
- Zhukov, K. (2020). *Drevniaia Rus: ot Riurika do Batyia [Ancient Russia: from Rurik to Batu]*. Piter [in Russian].